

УДК 342.22

УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Єрмоленко Д.О., к.ю.н., доцент

Запорізький державний університет

Після прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, де в ст. 1 вперше Україна проголошувалася як соціальна держава, було проведено багато досліджень поняття та ознак соціальної держави. При цьому до останніх більшість авторів відносить: “надкласовість” держави, соціальну справедливість, реальне забезпечення своїм громадянам соціально-економічних прав, передусім права на гідний людини життєвий мінімум, соціальне забезпечення, загальний підйом добробуту тощо.

Але соціальна держава визначається не лише її ознаками, а ще й **умовами** її функціонування.

Найбільш важливою такою умовою, на наш погляд, є **наявність правової держави**.

Значний інтерес складає думка Б. Кистяківського, який вважав, що соціальна держава повинна розглядатися як якісна характеристика, як матеріальний зміст правової держави [1]. Однак, на нашу думку співвідношення між цими поняттями можна визначити і іншим чином. Навпаки, правова держава може розглядатися як важлива умова функціонування соціальної держави. Очевидно, що тільки в державі, у якій “організація і діяльність державної влади в її взаємовідносинах з індивідами і їхніми об’єднаннями заснована на праві і йому відповідає” [2], можливе реальне вирішення цілей і задач, що стоять перед соціальною державою.

У зв’язку з цим є цікавою точка зору А.В.Малька, який вважає соціальну державу однією зі сторін держави правової, званою ним *соціальною стороною*. Суть соціальної сторони правової держави, як вважає А.В.Малько, полягає в найбільш повному забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, створенні для особи режиму правового стимулювання [3]. Соціальну сторону, вказує А.В.Малько, необхідно розглядати тільки в контексті другої *формально-юридичної сторони* правової держави, яка передбачає найбільш послідовне скріплення за допомогою права державної влади, формування для державних структур режиму правового обмеження [4].

У світовій правовій думці вже давно і твердо закріпився термін, що уперше з’явився в Конституції ФРН, - “соціальна правова держава” (Sozialer Rechtsstaat), таким чином законодавець об’єднав ці два політико-правових явища в одне [5]. Беручи до уваги саме цю формулу, деякі вчені стверджують, що треба розглядати поняття соціальна і правова держава разом, і відокремлювати їх одне від одного не можна. Так, В.М.Хропанюк підкреслює: “ правова держава – це одночасно і соціальна держава” [6], а І.В.Яковлюк розглядає соціальну правову державу, а її єдність виражає таким чином. Як правова, така держава забезпечує організацію суспільного і державного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє досягненню особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи. Як соціальна, ця держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, які знаходяться у важкій життєвій ситуації, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення бачить у забезпеченні громадянського миру і злагоди в суспільстві [7] (ця точка зору має багато спільного з визначенням правової держави А.В. Малька, наведеним вище).

Але формулу “соціальної правової держави” у дусі ФРН прийняли не всі сучасні конституції. Так, у Конституціях Франції, Македонії та Хорватії термін “соціальна держава” вживається без будь-яких посилань на правову державу.

На нашу думку, не дивлячись на тісний діалектичний взаємозв’язок цих двох понять, **юридична наука повинна розглядати терміни “соціальна” і “правова” держава окремо**. Це необхідно, передусім тому, що ці терміни мають різний державно-правовий зміст: правова держава - це форма здійснення державної влади, що функціонує на основі права, а поняття соціальної держави відображає суть держави, тобто стійку загальну спрямованість діяльності, пов’язану із забезпеченням загальносоціальних інтересів.

Окрім того, Конституція України, хоча і використовує ці терміни разом (ст. 1), відокремлює їх комою (на відміну від Конституції ФРН), тобто вважає ці поняття відносно самостійними, формально-логічно їх не об'єднує [8].

Ще однією важливою умовою функціонування соціальної держави в юридичній літературі вважається **наявність громадянського суспільства**.

Дуже часто соціальна держава і громадянське суспільство зустрічаються в літературі в контексті одне одного. Так, наприклад, В. Роїк вважає “формування громадянського суспільства” найважливішою функцією соціальної держави [9]. Але нам здається, що тут скоріше, навпаки, громадянське суспільство є саме умовою існування соціальної держави. Природно, що тільки держава з розвиненим громадським суспільством може претендувати на те, щоб називатися соціальною.

Усвідомлення відповідальності за збереження стабільності і функціональності політичних і економічних систем сприяло тому, що в суспільство вільного підприємництва вдалося привнести елементи соціальної орієнтованості, людяності. Це, на думку П.М. Рабіновича, ознаменувало собою “поступовий, здійснюваний різними шляхами, засобами і темпами перехід від традиційного буржуазного суспільства... до громадянського суспільства соціальної демократії” [10].

Звичайно, громадянське суспільство є предметом окремого наукового дослідження, ми б хотіли зупинитися лише на співвідношенні громадянського суспільства і соціальної держави. Н.І. Матузов визначає громадянське суспільство як сукупність позадержавних та позаполітичних відносин (економічних, соціальних, культурних, етичних, духовних, корпоративних, сімейних, релігійних), утворюючи особливу сферу специфічних інтересів вільних індивідів-власників і їхніх об'єднань [11]. Однак, при цьому він зазначає, що “позадержавні” і “позаполітичні” у цьому випадку потрібно розуміти не в значенні їх абсолютної “стерильності”, що виключає всякі сторонні “домішки”, а як відносну самостійність, автономність, “застрахованість” від довільного втручання держави, волюнтаристського диктату, кон'юнктурних лозунгів політики. Це такі відносини, які можуть існувати і розвиватися в певній незалежності від владних структур.

На думку М.Н. Марченка, громадянське суспільство виступає як свого роду антитеза, протиполог державі. Співвідносячись подібним способом з державою, громадянське суспільство в особі різних соціальних груп і прошарків, організованих в спеціальні інститути і об'єднання, має своїм головним призначенням не тільки уважно спостерігати за діями держави з тим, щоб вони не вийшли за рамки законності і конституційності. Але одночасно воно покликане приймати всі дозволені законом міри для того, щоб примусити державу і її органи, у разі порушення ними діючих правових актів, повернутися на шлях закону.

Громадянське суспільство, таким чином, розглядається М.Н. Марченком не тільки як гарант послідовного і безперервного розвитку цивілізації, але і як **найважливіша умова, гарант існування і розвитку соціальної держави** [12].

У той же час, громадянське суспільство і соціальна держава - не ізольовані одна від однієї частини, а взаємозумовлені, хоч і не тотожні системи. Зв'язки між ними жорстко детерміновані. Адже держава - форма організації суспільства, і вже тому вони нерозривні [13].

Соціальна держава, по суті, політична аналогія громадянського суспільства: їхня взаємодія принципово складається за правилами співвідношення **форми і змісту**. Нерозривні і проникаючі одна в одну, вони втілюють цілісність суспільства, що підкоряється законам кібернетики, а не логіки відомої притчі про “курку і яйце”, вважає Г.Н. Манов [14].

Підсумовуючи все вищезгадане, двосторонній зв'язок і нерозривність громадянського суспільства і соціальної держави можна виразити словами В.І. Королева: “Громадянське суспільство у власному значенні є оборотна сторона соціальної держави” [15].

Ще однією важливою умовою функціонування соціальної держави є наявність **“середнього класу”**.

Про важливість “середнього класу” говорив ще Аристотель. У будь-якій державі, писав він, зустрічаються три класи громадян: вельми заможні, надто незаможні і, такі що займають середнє положення між тими і іншими. Аристотель переконаний, що щастя встановиться в державі, якщо повна перевага (соціальна й політична) буде віддана середньому класу. Цей клас найбільш цінний в етичному і політичному відношенні, оскільки він найбільш прихильний заведеним порядкам і дозволяє в полісі пом'якшити і згладити антагонізм бідних і багатих, що є причиною державних переворотів [16].

У сучасній юридичній літературі “середній клас” визначається як частина суспільства, яка досить заможна, щоб не відчувати потреби в необхідному (кваліфіковані робочі, науково-технічна і інша інтелігенція, фермери, особи, що мають середню по розмірах власність, власники дрібних підприємств, у тому числі у сфері обслуговування і тому подібні), але не настільки багата, щоб викликати заздрість незаможних, прагнення розділити їх власність [17].

Чисельність “середнього класу”, як вважає О.Е. Лейст, - основа основ міцності соціальної держави і стабільного розвитку громадянського суспільства. У соціальній державі “середній клас” і велика частина народу настроєні в дусі збереження й примноження основних традицій, соціально-етичних зв'язків, що скріплює народ. У таких умовах відношення народу до держави виражається більш усього в підтримці демократичних інститутів і ясних соціальних перспектив розвитку, у скептичному ставленні до соціального авантюризму, прожектерства й виявів диктаторства [18].

Як стверджує відомий російський соціолог академік Т.І. Заславська, “середній клас” необхідно розглядати не тільки як деякий суб'єкт, але і як носій певних функцій і якостей. Під функціями “середнього класу” розуміється діяльність цих верств, яка виявляється в певному значенні потрібною й корисною суспільству. Таких функцій виділяють чотири.

Першу з них можна назвати *соціально-інтегративною*. Так чи інакше, але середні верстви об'єктивно виявляються медіаторами, у відносинах “верхів” і “низів”. Будучи досить масивними, вони забезпечують цілісність і розвиток суспільства.

Друга функція - *соціально-стабілізаційна*. Середні верстви досить консервативні, вони не зацікавлені в соціальному катаклізмі, забезпечуючи таким чином соціальну стійкість суспільства.

Третя - це функція своєрідного *двигуна науково-технічного, соціального, інформаційного і іншого прогресу*, яка пов'язана передусім з високим професійним і кваліфікованим потенціалом цих верств.

І, нарешті, четверта функція - *представницька*. У західноєвропейських суспільствах ці верстви охоплюють від 50 % до 70 % громадян. Вони є ніби носіями основних суспільних, національних інтересів і разом із тим національної культури в динаміці її розвитку, у стилі життя [19].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кистяковский Б.А. Государство правовое и социалистическое // Вопр. философии, 1990. - №6. - С. 143.
2. Шульга А.М. Теория государства и права. Пособие для подготовки к государственному (выпускному) экзамену по теории государства и права. - Харьков, 2000. - С. 40.
3. Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. - М.: Юрист, 1997. - С. 182.
4. Малько А.В. Государство: проблемы правового ограничения. - Саратов, 1994. - С. 73-87.
5. Завадский С. “Государство благоденствия”. Доктрина и практика. - М.: Прогресс, 1966- С.170-181.
6. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. профессора В.Г. Стракозова. - М.: «Дабахов, Ткачев, Димов», 1995. - С. 81.
7. Яковюк І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення. Дис... канд. юрид. наук. - Харків, 2000. - С. 99.
8. Єрмоленко Д. Співвідношення соціальної та правової держави // Підприємництво, господарство і право. - 2001. - № 8. - С. 95-96.
9. Роик В. Социальное государство и гражданское общество // Человек и труд. - 1996. - №11. - С. 9-11.
10. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави: Навч. посібник. Вид. 3-тє, зі змін. й доповн. - К.: ІСДО, 1995. - С. 43.
11. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. - С. 202.
12. Общая теория государства и права. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. - М., Т.1. - С. 382.
13. Там само - С. 202.
14. Теория государства и права /Под ред. проф. Г.Н. Манова. Учебник для вузов. - М.: БЕК, 1996. - С. 249.
15. Королев В.И. Основы политологии: Учебное пособие. - Симферополь, 1997. - С.26.
16. История политических учений / Под ред. проф. К.А. Мокичева. - М., 1965. - С. 58-59.
17. Общая теория государства и права. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. - Т.1. - С. 362.
18. Там само.
19. Интервью с Т.И. Заславской // Время. - 1999. - №1.